

University of Groningen

The subjective conditions of human morality

Vujosevic, Marijana

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Vujosevic, M. (2017). *The subjective conditions of human morality: The relevance of Kant's moral psychology*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting

Wellicht tegen de verwachting in bevat Kants ethiek een waarlijk relevante morele psychologie. In de kern is de relevantie ervan gelegen in het feit dat Kant bepaalde psychologische condities als noodzakelijk beschouwde voor zowel het naleven als het aannemen van deugmaximes. Dit is wat ik in de eerste plaats probeer aan te tonen in dit proefschrift. Daarnaast tracht ik te laten zien dat Kants morele psychologie, volgens de door mij voorgestelde opvatting ervan, tevens relevant is voor de hedendaagse morele psychologie. Dit doe ik door te beargumenteren hoe vruchtbaar Kants theorie van het geweten is voor het verklaren van de morele incompetentie van psychopaten.

In *hoofdstuk 1* introduceer ik het hoofdonderwerp van het proefschrift (dat in de eerste vijf hoofdstukken centraal staat), door de standaardopvatting van Kants morele theorie te kenschetsen en aan te geven welke plaats psychologie daarin inneemt. Volgens de standaardopvatting vormt het merendeel van onze subjectieve, psychologische condities een obstakel voor moraliteit en zijn slechts enkele van die condities hulpmiddelen. En zelfs die laatste zijn uiteindelijk louter instrumenten in de uitvoering van morele handelingen op grond van bepaalde maximes. Deze gangbare interpretatie lijkt dus geen ruimte te bieden voor een daadwerkelijk relevante morele psychologie. Om te verklaren hoe dit beeld deels gerechtvaardigd is, karakteriseer ik het contrast tussen aan de ene kant bepaalde grondgedachten in Kants ethiek die zijn gebaseerd in de zuivere rede en aan de andere kant zijn bespreking van de psychologie, die ten dele empirisch van aard moet zijn. Hoewel de fundamenten van Kants morele theorie vereisen dat we de invloed van zintuiglijke indrukken negeren of terzijde schuiven, draait zijn psychologie juist wel om deze indrukken.

Zoals ik echter betoog, is er aanleiding om de hierboven genoemde standaardopvatting op zo'n manier aan te passen dat er rekenschap wordt gegeven van de morele psychologie die in Kants werken te vinden is – een morele psychologie die bovendien van belang is voor het aannemen van morele maximes. Meer in het bijzonder stel ik dat Kants deugdenleer begrepen kan worden als een morele psychologie. Ofschoon deze ge-groundvest moet zijn op zuivere uitgangspunten, is er sprake van diepgaande verbanden

met empirische psychologie. Verder laat ik zien dat sommige van onze psychologische condities, zoals zelfbeheersing en het geweten, meer zijn dan loutere instrumenten en noodzakelijk zijn voor het aannemen van deugdmaximes, of voor de morele maximes die ons daadwerkelijk aanzetten tot moreel juist handelen.

Aan de hand van deze uiteenzetting geef ik vervolgens een korte introductie op het zesde hoofdstuk, waarmee ik vooruitloop op mijn analyse van morele incompetentie bij psychopaten gezien vanuit een Kantiaanse opvatting van het geweten.

In *hoofdstuk 2* ga ik in op Kants begrip van *morele zelfbeheersing*. De rol van zelfbeheersing bij het aannemen van morele maximes heeft in de secundaire literatuur weinig aandacht gekregen. In mijn optiek moet deze rol verklaard worden indien we zicht willen krijgen op het onderscheidende aspect van Kants conceptie van morele zelfbeheersing en de relevantie ervan voor zijn notie van deugd. Om deze reden beoog ik een vollediger interpretatie te geven door de verschillende termen die Kant gebruikt om het fenomeen van morele zelfbeheersing te verklaren, zoals zelfbeheersing (*Selbstbeherrschung*), heerschappij (*Herrschaft*), regering (*Regierung*), “vrije zelfbeperking” en autocratie.

Ten eerste wend ik me tot Kants gebruik van de term ‘*autocratie*’. Deze notie is cruciaal voor het begrijpen van zijn opvatting van *deugd*. De passage over autocratie in de *Metafysica van de zeden* (6: 383) als uitgangspunt nemend, analyseer ik autocratie als een specifieke eigenschap van de menselijke wil, waarzonder we niet deugdzaam kunnen worden. Om te laten zien dat Kants behandeling van autocratie ook suggereert dat zelfbeheersing noodzakelijk is voor het aannemen van deugdmaximes, vergelijk ik vervolgens mijn benadering met twee gerenommeerde analyses van het verschil tussen autocratie en autonomie. Allereerst behandel ik de interpretatie van Henry Allison, die beweert dat autonomie en autocratie twee verschillende aspecten zijn van hetzelfde vermogen. Daarna richt ik me op Anna Margaret Baxleys lezing, waarin sprake is van twee afzonderlijke capaciteiten: autonomie is een wetgevend vermogen en autocratie is de uitvoerende macht van de wil, die slechts nodig is voor de naleving van zelfopgelegde principes. Door te wijzen op de moeilijkheden die Allison’s invloedrijke interpretatie met zich meebrengt en door Baxleys interpretatie te bekritisieren, stel ik vast dat de relevantie van het Kantiaanse vermogen tot zelfbeheersing dieper moet reiken dan onze capaciteit om te gehoorzamen aan maximes.

Teneinde te verklaren hoe de uitoefening van ons vermogen tot zelfbeheersing ons in staat stelt om deugdmaximes aan te nemen, beschouw ik zelfbeheersing vervolgens vanuit een andere invalshoek en richt ik me op Kants bespreking van innerlijke vrijheid als de voorwaarde voor het ontwikkelen van deugdzaamheid. Meer in het bijzonder analyseer ik daarbij het Kantiaanse vermogen tot zelfbeheersing als de vaardigheid om te abstraheren van diverse zintuiglijke indrukken door hun invloed op onze geest terzijde te schuiven. Verder behandel ik de verscheidene functies van dit vermogen tot zelfcontrole, die het realiseren van innerlijke vrijheid mogelijk maken.

Ik analyseer de uitoefening van het vermogen tot zelfbeheersing ten eerste in relatie tot affecten, in de tweede plaats in relatie tot hartstochten en ten slotte in relatie tot alle andere neigingen en gevoelens waarop die neigingen gebaseerd zijn. Mijn analyse laat zien dat het gebruik van dit vermogen om affecten en hartstochten te voorkomen, hetgeen zou volstaan voor het naleven van morele maximes, dient ter voorbereiding op het aannemen van die maximes, waarvoor tevens vereist is dat we alle zintuiglijke indrukken terzijde schuiven. Op basis hiervan concludeer ik dat Kants begrip van morele zelfbeheersing noodzakelijkerwijs betrekking heeft op twee nauw met elkaar samenhangende niveaus die beheerst worden door verschillende criteria, en dat deze notie van morele zelfcontrole de kern vormt van deugd.

Voortbouwend op deze interpretatie presenteer ik in *hoofdstuk 3* een nieuwe opvatting van Kants begrip van *morele kracht*. In mijn optiek is deugd, begrepen als morele kracht, het best te zien als de correcte uitoefening van ons vermogen tot zelfbeheersing, uitgedrukt zowel op het vlak van het aannemen, als op het gebied van het naleven van morele maximes. In overeenstemming hiermee geef ik een tweevoudige lezing van het begrip morele kracht, op grond waarvan we morele kracht nodig hebben om onszelf morele doelen te stellen en om deze doelen te realiseren.

Interpretaties van morele kracht zijn dikwijls geënt op de veronderstelling dat we morele kracht alleen nodig hebben om ons handelen in overeenstemming te brengen met aangenomen maximes, en zelfs die interpretaties die niet op deze aanname gebaseerd zijn kunnen in twijfel getrokken worden. Derhalve lijkt geen van de bestaande interpretaties recht te doen aan Kants opvatting dat deugd, als de morele kracht van de menselijke wil, nooit een loutere gewoonte kan worden, omdat deugdmaximes altijd in vrijheid aangenomen moeten worden. Zoals ik aangeef is er tot dusver te weinig acht geslagen op het *actieve* en *dynamische* aspect van het aannemen van morele maximes.

In wat volgt voorzie ik het begrip morele kracht van een tweevoudige interpretatie, die het actieve en dynamische aspect van Kantiaanse morele kracht weet te vatten. Volgens deze interpretatie speelt morele kracht niet alleen een rol nadat we onze morele maximes aangenomen hebben, maar ook tijdens het proces waarin we die maximes aannemen. Deze twee aspecten belicht ik door een nadere uitwerking te geven van Kants opvatting dat morele kracht een kracht is die betrekking heeft op intentie (*Vorsatz*) en handelen (*That*) (NMM 23: 394). Mijn stelling is dat de kracht van intentie, die cruciaal is voor Kantiaanse deugd, niet slechts een voornemen kan zijn om te gehoorzamen aan onze maximes, aangezien het tevens een intentie moet zijn die ons in telkens nieuwe omstandigheden morele doelen doet stellen. Onder kracht in handelen versta ik de loutere consistentie in het uitvoeren van handelingen waarmee we vasthouden aan onze morele maximes. Dit aspect van morele kracht is noodzakelijk voor het realiseren van morele doelen.

Om opheldering te geven over de rol van morele kracht in het overbruggen van de kloof tussen maxime en handeling, ga ik in op Kants notie van *cultivering*. Zoals

ik betoog kunnen we er door het cultiveren van onze vermogens voor zorgen dat we handelen conform onze morele maximes. Op grond van mijn lezing behelst cultivering het correcte gebruik van ons vermogen tot zelfbeheersing. Door nader aandacht te besteden aan de cultivering van ons vermogen om te voelen, laat ik zien dat het zinnig is om Kants begrip van cultivering te begrijpen als het ontwikkelen van zelfcontrole door te abstraheren van zintuigelijke indrukken. Daarnaast stel ik dat deze interpretatie de mogelijkheid biedt om vol te houden dat de cultivering van gevoelens ook een zekere rol kan spelen bij het aannemen van deugdelijke maximes. Op deze wijze werp ik licht op het snijpunt van de twee aspecten van morele kracht.

Vervolgens richt ik me op de kracht van *intentie* die door Kant deugd genoemd wordt (MM 6: 390). Door een analyse te geven van enkele van Kants passages over deugd als morele kracht en het aannemen van deugdmaximes (of maximes met betrekking tot doelen), leg ik allereerst uit waarom ik beweer dat een dergelijke intentie niet simpelweg begrepen kan worden als een vast voornemen om consistent te handelen overeenkomstig reeds aangenomen maximes. Het verband tussen de kracht van intentie die kenmerkend is voor deugd en het idee van het stellen van morele doelen is door de secundaire literatuur veronachtzaamd. Door dit verband uit te lichten, karakteriseer ik de aard van deze intentie. Op grond van mijn lezing dient de intentie ook betrekking te hebben op een specifiek *moreel doel* dat ons motiveert om een moreel juiste handeling te verrichten. Als zodanig is deze intentie constitutief voor onze deugdmaximes. In zoverre deze maximes leidend zijn voor ons handelen in de praktijk dienen ze verbonden te zijn aan dit type intentie, omdat we anders niet moreel gemotiveerd zouden zijn om bepaalde handelingen te verrichten – dat wil zeggen, gemotiveerd door de “zuiver” morele drijfveer. Derhalve stel ik vast dat het ontwikkelen van morele kracht middels de correcte uitoefening van ons vermogen tot zelfbeheersing beschouwd kan worden als een noodzakelijke activiteit die dient om de subjectieve motivatiegrond van onze specifieke maximes te zuiveren.

In *hoofdstuk 4* behandel ik de keerzijde van dezelfde medaille – *morele zwakte*, of louter gebrek aan deugd. Kants korte verhandeling over morele zwakte is raadselachtig. Aan de ene kant lijkt Kant te suggereren dat morele zwakte slechts tot uitdrukking komt op het gebied van de naleving van maximes. Anderzijds beschouwt hij morele zwakte als het eerste stadium in onze hang tot het kwade, hetgeen impliceert dat morele zwakte zich ook doet gelden bij het aannemen van maximes. De vraag is hoe we deze twee aspecten moeten combineren. Daarnaast is er beweerd dat wat we gewoonlijk wilszwakte noemen onverenigbaar is met Allison's incorporatiethese. Tot slot zijn weinig tot geen van de beschikbare oplossingen voor deze puzzel gebaseerd op Kants begrip van morele kracht, waarin deugd gegrondvest is.

Allereerst richt ik me op een cluster van paradigmatische interpretaties en wijs ik op de problemen die deze met zich meebrengen. Het innerlijke conflict dat zich afspeelt in de moreel zwakke persoon wordt vaak beschouwd als een strijd tussen specifieke,

moreel onjuiste maximes en zijn onderliggende, juiste maxime. Ik beweer echter dat het idee dat een zwak individu dezelfde maximes aanneemt als een kwaadaardig individu en dat hij een moreel juiste dispositie heeft, niet in lijn is met belangrijk tekstueel bewijs. Bovendien blijft het verband tussen de hierboven genoemde aspecten van morele zwakte onduidelijk en is er tot dusver geen bevredigend antwoord op de vraag hoe de maximes van moreel zwakke individuen gekarakteriseerd moeten worden.

Voortbouwend op mijn interpretatie van deugd als morele kracht, stel ik een lezing voor die beide aspecten eenduidig samenbrengt. Mijn analyse van morele zwakte als een louter gebrek aan de kracht die nodig is voor het stellen en realiseren van specifieke morele doelen, laat ook zien wat er bij moreel zwakke personen misgaat bij het aannemen van maximes. Het voorstel kan zowel rekenschap geven van Kants suggestie dat morele zwakte een onvermogen is om onze morele maximes na te leven, als van het feit dat hij morele zwakte beschouwt als het eerste stadium van het kwaad.

Mijn benadering valt uiteen in drie delen. In het eerste deel licht ik mijn interpretatie toe van Kants begrippen “zwakte van het hart” en “gebrekigheid”. In deel twee stel ik dat morele zwakte betrekking heeft op een onvermogen om vast te houden aan onze maximes en weid ik uit over gebrek aan zelfbeheersing op dit vlak. Hierbij analyseer ik tot in detail de uitvoerig bediscussieerde relatie tussen zwakheid en affecten. Deze analyse toont aan dat affecten tevens gezien kunnen worden als hindernissen bij het aannemen van morele maximes en dat Kants visie op affecten gezien kan worden als een van de aspecten van zijn conceptie van morele zwakte (ook al is dat fenomeen daarmee niet uitputtend behandeld).

In het derde deel van deze sectie bespreek ik hoe morele zwakte tot uitdrukking komt in het aannemen van maximes. Door in te gaan op het onderbelichte verband tussen zwakte, morele kracht, moreel gevoel en het stellen van morele doelen, tracht ik te beschrijven wat er misgaat in het aannemen van maximes bij moreel zwakke individuen. Volgens mijn interpretatie ontbeert het moreel zwakke individu de morele kracht die hij middels de voortdurende uitoefening van zijn vermogen tot zelfbeheersing had moeten opbouwen. Zijn intentie om te handelen naar de morele wet is te algemeen: er wordt geen specifiek moreel doel gesteld, hetgeen vereist is voor het aannemen van deugdmaximes. Om deze reden is zijn toewijding aan de morele wet niet volledig oprecht. In de praktijk blijven zijn maximes zwak of ineffectief. Bij het incorporeren van zijn drijfveren in zijn maximes geeft hij prioriteit aan zintuiglijke drijfveren, maar toch niet op dezelfde manier als personen met een onzuivere motivatie en personen die kwaadaardig zijn. Ik beweer daarom dat het innerlijke conflict dat een moreel zwak individu doormaakt beter als volgt omschreven kan worden: *in abstracte zin* beschikt hij over de wil om naar de morele wet te handelen, maar *concreet beschouwd* getroost hij zich niet de moeite om zijn algemene morele intentie te bekrachtigen door zichzelf in telkens wisselende omstandigheden morele doelen te stellen.

Ten slotte maak ik duidelijk hoe mijn interpretatie twee aspecten van Kantiaanse morele zwakte verenigt, zonder dat we daarbij afstand hoeven te doen van de incorporatiethese teneinde het fenomeen wilswakte overeind te houden, en zonder dat we gedwongen worden te beweren dat het wilswakke individu eenvoudigweg van gedachten verandert.

Hoofdstuk 5 richt zich op Kants opvatting van het *geweten*. Zelfs in gevallen waarin er nader aandacht besteed wordt aan deze opvatting, blijft de bespreking ervan vaak onvolledig. De beschikbare secundaire literatuur lijkt niet aan te geven hoe Kants uiteenlopende bespiegelingen op het geweten tot een samenhangend geheel gesmeed kunnen worden. De essentie van de Kantiaanse notie van het geweten blijft derhalve ongrijpbaar. Mijn doel is om tot een vollediger begrip te komen van Kants algemene positie ten aanzien van het geweten.

Met oog op het ophelderen van de betekenis en functie van het geweten in Kants werken, identificeer ik allereerst de bron van de problemen die zich voordoen bij het samenbrengen van zijn opmerkingen aangaande het geweten. Het geweten in Kantiaanse zin kan op verschillende manieren begrepen worden: als een “esthetische” predispositie, als een intellectuele predispositie, of als een predispositie die zowel “esthetisch” als intellectueel is. Inderdaad maakt Kant de keuze tussen deze alternatieven niet gemakkelijk. Zoals ik aangeef gaan de meeste Kant-deskundigen ervan uit dat Kantiaans geweten beide aspecten omvat. Zowel deze aanname als de claim dat het geweten slechts een gevoel is, trek ik in twijfel.

Door in te gaan op de relatie tussen Kantiaans geweten en zelfevaluerende gevoelens van schuld en opluchting, leg ik uit waarom het eerste noch als bijzonder moreel zintuig gezien moet worden, noch geïdentificeerd moet worden met zelfevaluerende gevoelens. In plaats daarvan is Kantiaans geweten naar mijn mening een vorm van morele zelfbeoordeling die bepaalde gevoelens teweegbrengt.

Voor meer doorslaggevend tekstueel bewijsmateriaal tegen de bewering dat het geweten zowel affectief als intellectueel is, moeten we ons echter wenden tot de sectie waarin Kant de vier “esthetische, subjectieve condities” voor morele ontvankelijkheid bespreekt (Mds 6:399). Mijn argument ten aanzien van deze kwestie kan als volgt samengevat worden: het geweten, als een esthetische conditie, kan ons ontvankelijk maken voor beperkingen opgelegd door de rede zonder dat het noodzakelijkerwijs een vorm van gevoel hoeft te zijn. Als *intellectuele* (en niet emotionele) predispositie, is het geweten een van de vier subjectieve condities die geassocieerd wordt met ontvankelijkheid voor het begrip plicht: om deze reden wijkt ze af van de andere drie condities die door Kant behandeld worden.

Vervolgens geef ik een analyse van de functies van het geweten, begrepen als een specifieke manifestatie van de praktische rede. Mijn lezing van het geweten op als morele zelfbeoordeling, of “de innerlijke rechter” wiens oordeel bepaalde emotionele reacties oproept. Wanneer het Kantiaanse geweten beschouwd wordt als deze innerlijke rechter,

komen de verscheidene functies ervan aan het licht: we hebben het geweten nodig om onszelf te kennen, om de morele waarde van ons karakter en onze handelingen te evalueren, om handelingen aan onszelf toe te schrijven, om het proces waarin we maximes aannemen te faciliteren en te overzien, en om ons aan te zetten tot moreel handelen. Met betrekking tot de laatste twee functies merk ik op dat we dankzij de zelfreflectieve, controlerende activiteit van het geweten bij machte zijn om obstakels weg te nemen die het aannemen van maximes verhinderen, en dat het geweten deelneemt aan het proces van morele motivatie zonder dat het zelf een moreel motief is.

In *hoofdstuk 6* breid ik deze visie op het geweten uit met het ontwikkelen van een theoretisch raamwerk voor het bestuderen van de vraag of morele tekortkomingen die kenmerkend zijn voor psychopaten te herleiden zijn tot beperkingen in hun gewetensfuncties. Als dit het geval is, dan betekent dit op grond van mijn benadering dat het reflectieve vermogen tot morele zelfbeoordeling, dat bepaalde zelfevaluerende gevoelens aanwakkert, bij psychopaten sterk beknot is. Voorts zijn hun morele gebreken te herleiden tot deze tekortkoming, omdat die van invloed is op hun vermogen om morele kwesties te beoordelen en op hun motivatie tot moreel handelen. Mijn doel is om te laten zien dat het geweten, opgevat op de door mij voorgestelde wijze, een vruchtbaar instrument vormt om morele incompetentie bij psychopaten te verklaren.

Na een schets te hebben gegeven van de Kantiaanse opvatting van het geweten, laat ik zien dat deze opvatting in overeenstemming is met empirische feiten. Psychopaten staan bekend om hun onrealistische zelfbeoordeling en hun gebrek aan schuldgevoel. Bovendien lijken sommige onderzoeksresultaten te suggereren dat hun consistente onvermogen om schuldgevoelens te ervaren ook voort kan komen uit hun gebrekkige gewetensfunctie, begrepen als de capaciteit om onaangename gevoelens te verbinden aan onze wandaden (hetzij begaan, hetzij slechts overwogen). Daarop inhakend betoog ik dat een theorie die geënt is op Kants theorie van het geweten rekenschap kan geven van het verband tussen onrealistische zelfbeoordeling en gebrek aan schuldgevoel bij psychopaten.

Onder verwijzing naar de empirische en theoretische literatuur over psychopathie, belicht ik vervolgens de rol die deze rationele tekortkoming speelt bij het verklaren van de door psychopaten tentoongespreide incompetentie in het beoordelen van morele kwesties. Ik toon aan hoe een dergelijke benadering zowel een verklaring biedt voor hun onvermogen om verantwoordelijkheid te nemen, als voor hun ongevoeligheid voor morele overwegingen. Op basis hiervan concludeer ik dat hun onderontwikkelde capaciteit tot morele zelfbeoordeling kan verklaren waarom psychopaten geen waarachtige morele oordelen vellen en waarom ze moreel onverschillig zijn.

Tot slot maak ik duidelijk hoe het benadrukken van dit specifiek rationele gebrek van significante invloed is op de positie van rationalisme binnen het hedendaagse debat over de vraag of psychopathie uitsluitend ondersteuning biedt voor sentimentalisme. Het Kantiaanse model voor het begrijpen van het geweten voorziet in een

nieuw, rationalistisch perspectief op morele incompetentie bij psychopaten. Het nader belichten van de aangetaste morele zelfreflectie bij psychopaten biedt rationalisten dus een nieuw instrument om zich te wapenen tegen tegenwerpingen van sentimentalisten. Shaun Nichols' kritiek vormt in dit verband een treffend voorbeeld. Hij beweert dat rationalisten niet kunnen uitleggen welk rationeel vermogen ten grondslag ligt aan de vaardigheid om onderscheid te maken tussen het morele en het conventionele. Naar zijn mening zijn rationalisten ook niet in staat om vast te stellen aan welke cognitieve functie het psychopaten ontbreekt, of om te wijzen op het mechanisme dat nodig is voor de correlatie tussen moreel oordelen en morele motivatie. Nichols zet zich af tegen pogingen van rationalisten om verklaringen te bieden in termen van een vermogen tot het aannemen van een andere perspectief, een algemene rationele vaardigheid, of het idee dat psychopaten simpelweg overtuigd dienen te worden van morele claims. Aan de hand van Kants conceptie van het geweten dien ik Nichols' argumenten van repliek en laat ik zien hoe rationalisten rekenschap kunnen geven van dit cognitieve mechanisme. Mijn opvatting luidt dat dit mechanisme niets anders is dan het geweten in Kantiaanse zin.

Ten slotte breng ik de afzonderlijke discussies die ik zo-even besproken heb samen, door aan te geven op welke manier sommige van onze subjectieve, psychologische condities, zoals zelfbeheersing en het geweten, waarlijk relevant zijn voor Kants ethiek: vragen met betrekking tot de subjectieve condities die we moeten ontwikkelen om deugdmaximes aan te kunnen nemen moeten als centraal gezien worden in zijn deugdenleer. Daarnaast zet ik mijn visie op het verband tussen zelfbeheersing en het geweten uiteen en merk ik op dat een grondige analyse van deze subjectieve condities ons de mogelijkheid biedt Kants begrippen toe te passen op hedendaagse kwesties binnen de morele psychologie.